

Драган Микеревих¹

Услови и ограничења реиндустријализације као стратегије изласка из кризе

Conditions and limitations of reindustrialization as a strategy for getting out of the crisis

Резиме

Стратегија реиндустријализације, поготово малих земаља, једна је од могућих стратешких радњи које би омогућиле излазак из кризе. Колико ће тај процес трајати и с којим ће се потешкоћама суочити, зависи од анаптомије кризе сваке земље па и цијелој западној Балкана. Као лимитирајући фактори у раду су номинирани: глобални процеси, неусијешна транзиција и неефикасне институције. Специфичност мале балканске земље, Босне и Херцеговине као и Републике Српске је: макроекономска стабилност и инфузијенција јавних финансија који угрожавају одрживост пензијског система, здравствено осигурања и дјечју заштиту, што у цјелини негативно утиче на демографску и економску слику Републике Српске и Босне и Херцеговине.

Кључне ријечи: *глобализација, хладни рат, одрживост, транзиција, институције, макроекономска стабилност, јавне финансије.*

¹ Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, mikerevich@yahoo.com.

Summary

The strategy of reindustrialization, especially of small countries, is one of exit strategies from the crisis. How long this process will take and what difficulties it will face with depends on the anatomy of the crisis of each country including the entire Western Balkans. The following factors are nominated as limiting in this paper: global processes, unsuccessful transition and inefficient institutions. The specificity of a small Balkan country, Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska is the macro-economic stability and the insufficiency of public finances that threaten the sustainability of the pension system, health insurance and child protection, all of which adversely affect the economic and demographic picture of the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *globalization, the Cold War, sustainability, transition, institutions, macroeconomic stability, public finances.*

Увод

У многим земљама, а нарочито малим и неразвијеним, у структури бруто домаћег производа (БДП) највеће учешће има сектор услуга, што је случај и са босанскохерцеговачким ентитетима: Републиком Српском, гдје је у 2013. години највеће учешће трговине на велико и мало, и то 12,1%, и Федерацији Босне и Херцеговине 13,8%. Глобална економска криза учинила је видљивим све слабости оваквог привредног развоја и након 2008. године све више се у стручној јавности почело говорити о потреби реиндустријализације као једној од пожељних стратегија одрживог развоја. Међутим, да би до реиндустријализације уопште дошло, потребно је имати јаку економију и уређену државу, а у нашем случају обје претпоставке су, нажалост, упитне. Мале економије карактерише недовољна домаћа тражња и недовољни ниво штедње потребан за инвестиције, што се може надомјестити повећањем извоза и увозом иностране штедње што повећава спољну задуженост.

Дакле, на путу остваривања стратегије реиндустријализације постоје бројни услови и ограничења. У првом дијелу рада сагледаће се анатомија кризе земаља западног Балкана гдје су најмањи садржалац тих проблема глобални процеси, неуспјешна транзиција и неефикасне институције. У другом дијелу рада указаће се на лимитирајуће факторе остваривања стратегије, реиндустријализације у Босни и Херцеговини и Републици Српској гдје се указује на проблеме макроекономске стабилности и инсуфицијенције јавних финансија.

1. Анатомија кризе земаља западног Балкана

1.1. Глобални процеси – пресудни лимитирајући фактор индустријализације

Малим земљама,² као што је наша, с ограниченим домаћим тржиштем, ресурсима и ниском зарађивачком моћи биће веома тешко реконструисати индустријски сектор. Разлози су чисто унутрашње природе и нашег веома лошег имиџа у међународним оквирима, а могу се сагледати према World Bank: Doing business, што упућује на потребу дубоких реформи и предузимања различитих мјера за побољшање конкурентности, јер свака земља је одговорна за своју судбину. Зато нам се чини интересантним приступ холандске владе која је настојала идентификовати кључне економске секторе код којих је већ остварила конкурентске предности и које је даље могуће развијати путем смањења субвенција и пореза. У том циљу, остварила је сарадњу са екстерним носиоцима знања (универзитетима, институтима и слично). (Прашникар, 2014). Други, још пресуднији фактор су, заправо, актуелни политички и идеолошки процеси на глобалном плану који су отворили сукобе у Ираку, Сирији, Авганистану, Палестини, Либији, Украјини... које и данас одржавају, и нема сумње да смо се поново приближили опасностима „хладног рата“ који смо према неким већ једанпут „успјешно“ преживјели. Наиме, од Другог свјетског рата до данас развој европске институционалне архитектуре се може подијелити на четири кључне етапе (Лопандић, 2007):

- период „хладног рата“ у оквиру дубоке блоковске подјеле континената на два антагонистичка политичка блока (1947–1973);
- период „отопљавања“ односно детанта и постепеног превазилажења стања подијељене Европе (1973–1991);
- период „нове европске архитектуре“ односно нестанка блоковске подјеле, коју карактерише обједињавање свих европских земаља у заједничке паневропске организације (ОЕБС, Савјет Европе) и оријентација већине европских држава у Европску унију и у НАТО (1991–2004);
- период „заокруживања“ Европске уније њеним проширењем на земље Централне Европе и Медитерана, уз изузетке на Балкану (осим Хрватске), Кавказу и простору бившег Совјетског Савеза.

Иако је „хладни рат“ између идеологија капитализма и социјализма иза нас, он се с времена на вријеме појави, истина само у некој другој форми

² У складу са Кузнецовом дефиницијом под „малом земљом“ подразумејева се земља до десет милиона становника. (Simon Kuznets „Economic Growth of Small Nations“ and Austin Robinson ed. (1960) The Economics consequences of the Size of Nations, New York, St. Martin`s Press) (Томаш, 2012).

– форми енергетске безбједности. Не само да смо свједоци већ мимо наше воље постајемо и учесници сучељавања Европске уније и Сједињених Држава, с једне, и Руске Федерације, с друге стране, око питања нафте и гаса, док се на другим дијеловима ове планете води битка око других двију битних стратешких сировина – хране и воде.

Западни Балкан (Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Македонија, Косово – UNMIK и Албанија) одувijek је био подручје нестабилне и веома турсне политичке и економске ситуације. Налазећи се на раскршћу интереса великих сила, овај простор се још увијек није успио стабилизovati и дефинисати као просперитетно, прогресивно и мирно географско подручје. Много је разлога за то: измијешаност етничких скупина, недефинисаност имена држава и њихових граница, дуга историја окупације од Отоманског царства и Аустроугарске империје, ратни сукоби деведесетих година прошлог вијека и најновије размирице између Запада и Русије због украјинске кризе.

Нема сумње да је један од кључних лимитирајућих фактора реиндустријализације и нашег опоравка управо у домену политике и већ дугог периода размишљања о томе да ли да се крећемо већ давно постављеним трачницама према Бриселу. Генеза самог проблема задире у далеку прошлост, и да би млађе генерације то разумјеле, начинимо кратку ретроспективу полазећи од Првог свјетског рата. Ови простори су након Првог свјетског рата били у оквиру нове државе – Краљевине Југославије (1918–1941), и то је била једна од најнеразвијенијих земаља Европе, са нешто богатијим сјевером (Словенија и Хрватска) и сиромашним југом. На самом почетку Другог свјетског рата, 1941, нестаје Краљевина Југославија и на крају рата 1945. настаје нова Југославија као резултат Народноослободилачке борбе као највећег организованог војног и политичког покрета у тадашњој окупираној Европи. Економија Босне и Херцеговине, као једне од шест тадашњих социјалистичких република у оквиру Југославије, остварила је у том периоду (1950–1990) највећи просперитет у својој историји. Тада је дошло до значајних структурних реформи које су се у Босни и Херцеговини темељиле на индустријализацији и развоју базне индустрије за потребе бивше Југославије (СФРЈ). Као што смо претходно напоменули, увијек је овдје у историји било проблема. У овом периоду двије групе проблема биле су посебно карактеристичне, једна која се односила на међународно окружење – Резолуција Информбироа 1948, и друга која се односила на велике противрјечности на којима се изграђивало тзв. југословенско заједништво (Јурчић и др., 2010). Као један од преломних догађаја, Резолуција Информбироа заправо је значила раскид са дотадашњим бољшевичким антиржишним догматизмом који је егзистирао у обланди идејно-теоријских основа реалног социјали-

зма и прелазак на потпуно нови друштвено-економски и политички систем под називом самоуправни социјализам. У односу на претходни, овај модел развоја већ је у почетку давао добре резултате, тако да је у првој декади забиљежена стопа раста друштвеног производа око десет процената. С обзиром на очигледне разлике у међународној политици, појавио се Покрет несврстаних који је у том периоду потпуно измијенио ситуацију која је до његове појаве карактерисала међународне односе и даље одвијање „хладног рата” између двију суперсила.

Када је ријеч о другој групи разлога, тј. противрјечности на којима се градило тзв. југословенско заједништво, највеће потешкоће које је требало константно савладавати односиле су се на историјско наслеђе које је оптерећивало односе у заједници (земљи) шест нација, пет језика, три вјере и уз многобројне разлике у традицији, образовању, култури и начину живота, као и сталним прерачунавањем шта се даје а шта добија из заједничке нам земље, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Иако је први петогодишњи план 1947–1951. тадашње Југославије пропао дијелом и због претходно поменуте Резолуције Информбироа, економски развој је започет тек од 1950. с почетком функционисања самоуправног социјализма. Развој Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Босне и Херцеговине у том периоду најбоље се може сагледати компаративном анализом друштвеног производа, а не бруто домаћег производа, јер тада у обрачун нису узимане све услуге које се иначе урачунавају у величину бруто домаћег производа.

Табела 1.

Стоје раста друштвеног производа у периоду 1953–89 (у %)

Период	СФРЈ	БиХ
1	2	3
1953–1960	8,9	7,4
1961–1970	6,3	5,4
1971–1980	5,7	5,5
1981–1889	0,5	1,2
1953–1989	5,3	4,8

Извор: Статистички годишњак СФРЈ, Београд, 1991.

Овако високе стопе раста су, у односу на земље реалног социјализма, умногоме подигле животни и друштвени стандард грађана, што је привлачило пажњу и интересовање и научника и политичара. У том смислу смо крајем осамдесетих година прошлог вијека били практично пред вратима Европске заједнице. Иако је и у том периоду било успона и падова, општи

тренд се кретао у правцу либерализације и попуштања политичких стега над науком и другим подручјима друштвеног живота, што нас је разликовало од земаља реалног социјализма. Међутим, и овај развој је био узрокован факторима изван југословенске привреде (Маџар, 2011), а више као посљедица замашних унилатералних трансфера из иностранства (1951–64) и тада погубног иностраног задуживања. При томе је раст био и по цијени исцрпљивања развојних шанси у будућем периоду експлоатацијом природних ресурса и по том основу убрзања повећања друштвеног производа, извоза, запослености и других макроекономских агрегата. Тај период карактерише ситуација да су претходне противрјечности у почетку биле мање видљиве, док су касније, у 80-им годинама 20. вијека, постајале све видљивије и изазивале све јаче тензије између република и покрајина што је изазвало кризу управљања, а то показују и подаци претходне табеле (од 1981. до 1989. године). Овдје треба истаћи и чињеницу да је Босна и Херцеговина у односу на све друге републике и покрајине и тада имала најнижу стопу раста друштвеног производа (1953–1989). Разлоге треба тражити у тадашњој структури привреде, која је била претежно базна, и у примарној расподјели дохотка, често путем депресијације цијена, а највише је била погођена потребом система (СФРЈ) за одржавање социјалног мира.

Осјетан пад темпа раста друштвеног производа у периоду 1981–1989. говори заправо о забрињавајућим структурним диспропорцијама, што је, према проф. Маџару, „природна тенденција у привредама које немају тржишта производних чинилаца, па стога развој појединих сектора, што значи и саму привредну структуру, опредељују ангажовањем и дјеловањем политичке воље”. (Маџар, 2011). Овај професор сматра да привреда може без већих посљедица подносити структурне неусклађености до одређеног нивоа, али након тога расположиви капацитети не могу да дају очекиване резултате, и управо то води у привредну стагнацију. У овом случају сви који доносе пословне одлуке треба да схвате да су данашњи проблеми непосредни изданак „јучерашњих рјешења”, а „данашња рјешења” ће се можда испоставити као „сутрашњи проблеми”. (Маџар, 2011). Да би се ублажиле унутрашње противрјечности тадашњег југословенског друштва, био је формиран и Савезни фонд за финансирање мање развијених подручја Југославије, а у тој функцији је дјелимично био и савезни буџет. Међутим, посматрајући ниво друштвеног производа по становнику, тај коефицијент неједнакости чак се и повећавао, рецимо, између Словеније, која је имала највиши ниво, и Косова, с најнижим нивоом друштвеног производа, и то са 3,8 у 1953. години (161,1/45,8) на 7,7 у 1989. години (199,0/25,6). Босна и Херцеговина је у том периоду у односу на (СФРЈ = 100) имала пад индекса друштвеног производа по становнику са 85,7 (1953) на 67,9 (1989. године).

(Јурчић и др., 2010). Тада је, слично као 1965, када је дошло до привредне реформе да би се ублажиле структурне диспропорције тог периода, дошло до покретања и остваривања у пракси дугорочног програма економске стабилизације чиме се жељело наставити с реформама које су започете још 1965. године. Међутим, економске реформе су спутаване политичким турбуленцијама након смрти Јосипа Броза када је у односима република и покрајина све више на површину избијао национализам различитих боја, при чему ни наука која је била ангажована на том пројекту није могла да превазиђе постојеће стање.

И овдје је показано да моћ политичара и њихова одговорност, како каже Маџар, колико год су утемељене и на аргументима засноване, немају обавезу, осим према онима који су их бирали и евентуално према онима који су их финансирали и на други начин подржавали да преузму гласове. Зато је основано поставити питање да ли на крају 80-их односно почетком 90-их година прошлог вијека треба тражити коријене наших посрнућа и развојне занемоћалости. То је, заправо, период почетка транзиције нашег друштва и увођења вишепартијског система. Док се на крају 80-их година у рјешавање наших проблема почела све више укључивати струка и наука и у том смислу ситуација изгледала све извјеснија и боља, на политичким питањима су се ствари све више компликовале, тако да су Словенија и Хрватска на основама Устава из 1974. тражиле (и оствариле) осамостаљење, што је и дио руководства у Босни и Херцеговини такође покушао мимо интереса српског народа. Наступили су несретни сукоби и ратови који су кренули од Словеније, преко Хрватске до Босне и Херцеговине који су трајали четири године да би 21. новембра 1995. дошло до потписивања Дејтонског мировног уговора. Од тада ступа период економског опоравка Босне и Херцеговине, која се према Дејтонском споразуму састоји од два равноправна ентитета: Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине и који су даље надлежни и одговорни за економску политику. Практично, од Дејтонског мировног споразума започет је и процес транзиције како би не само Босна и Херцеговина већ цијели западни Балкан умјесто попришта сукоба постао мјесто инвестирања и развоја. И поред видног опоравка инфраструктуре и економије у Босни и Херцеговини у периоду до 2000. године, сукоби на Косову и Метохији 1999. зауставили су просперитет овог региона све донедавно када су започети разговори Београда и Приштине и најзад окончани Бриселским споразумом који се у преговарачком процесу двију страна настоји имплементирати на терену.

Међутим, ту, нажалост, није крај политичких тензија јер се најновија украјинска криза неминовно прелама преко малих земаља, па и земаља западног Балкана, што се негативно одражава на свеукупни пословни ам-

бијент који спутава настојање и потребу ових земаља за реиндустријализацијом и опоравком привреде. У склопу ових тензија и губитка повјерења између Запада и Русије поново су се „разбуктале” страсти између Албаније и Србије што се демонстрирало како током фудбалске утакмице између репрезентација Србије и Албаније тако и приликом самита 16 земаља југоисточне Европе и Кине у Београду крајем прошле године и најновије непријерено истицање неке нове карте Албаније.

Уколико се томе додају и тензије у срцу Европе и терористички напади на редакцију француског сатиричног недељника „Шарли Ебдо”, основано је устврдити да политичке прилике односно неприлике нису у функцији стварања повољног амбијента за реализацију стратегије реиндустријализације и опоравка привреде земаља западног Балкана. Такав закључак проистиче из прости чињенице да се у оваквом политичком амбијенту тешко може очекивати ширење трговине робом и услугама и подстицање инвестиција у оквиру њихових правичних, стабилних и предвидивих правила која земаљама региона даје СЕФТА-споразум. Неповјерење које је присутно у политичким односима између појединих земаља у региону објективна је баријера за формирањем и функционисањем „Балканске мреже кластера”, која би могла бити у функцији реиндустријализације као важном фактору нашег будућег развоја што се неминовно одражава и на цијену новца. Дакле, основано је указати да на цијену новца утичу и промјене на глобалном плану, које нису само економске, већ и политичке. Наиме, данашњи међународни политички поредак заснива се на односу снага и моћи након завршетка Другог свјетског рата, гдје су економску и војну моћ имале Сједињене Државе. С друге стране, Њемачка и Јапан су у том рату били порушени и поражени, док су Бразил, Русија, Индија и Кина (БРИК) били економски неразвијени, а Русија уз то и исцрпљена. Данашња економска карта свијета очигледно је сасвим другачија од прије шездесетак година. Сједињене Државе су и даље водећа економија, војна и политичка сила свијета, а слиједе је Јапан, Њемачка, Кина, Индија, Русија и Бразил. Економска снага земаља БРИК-а очигледно није у сразмјери са политичком моћи тих земаља, а за рјешавање глобалних проблема нужен је њихов економски потенцијал и расположива природна богатства. Како ће се на глобалном плану разријешити **потреба** за економским добрима и расположивим природним ресурсима и **тежња** за интензивнијим учешћем у креирању одлука у међународној политици, видјеће се релативно брзо рјешавањем кримске кризе из чега ће се моћи закључити да ли се улази у нову еру преобликовања политичке карте свијета па и земаља западног Балкана. Било како да се ово ријешити, треба схватити да глобализација умјесто међународних институција и међународне политике договорене током Другог свјетског рата, и оваквог ММФ-а и Свјетске

банке, треба нове, глобалне институције и глобалну политику, ма шта се под тим подразумејавало. То, прије свега, што случај рефередума на Криму није усамљен. Очекују нас нови изазови и поред негативног изјашњавања Шкотске о независности од британског Краљевства, тежња Каталоније за самосталношћу од Мадрида, регије Венето (коју сачињавају провинције: Белуну, Падова, Ровиго, Тревизо, Венеција, Верона и Вићенца) од Рима и низ других случајева у свијету. Искуства Дејтонског мировног споразума и стварање у Босни и Херцеговини двају ентитета, Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине, арбитражне одлуке о Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине, као и у недавној прошлости Бриселског споразума Републике Србије и УМНИК Косово, подразумејаву и веома тешке преговоре о судбини имовине и обавеза. И у случају украјинске кризе и кримског референдума треба очекивати тешке и дуготрајне преговоре Украјине и Руске Федерације о питањима имовине и обавеза, као и о судбини обостраних циљних санкција, Вашингтона и Брисела, с једне, и Москве, с друге стране. Међутим, извјесно је да ће глобална политика и политички односи у свијету и даље битно утицати на глобалне економске односе (у овом случају између Европске уније и Руске Федерације) који ће непосредно утицати и на цијену новца на међународном тржишту, а онда и на сваком националном тржишту понаособ а тиме и шансама за остваривање стратегије реиндустријализације земаља западног Балкана.

1.2. Неуспјешна транзиција

Готово све земље западног Балкана почетком 90-их година прошлог вијека имале су лошу макроекономску ситуацију. Многе од њих су прошле период високе инфлације и неочекиваног пада бруто домаћег производа. То је, прије свега, била посљедица распада претходне нам заједничке државе а с њом и јединственог тржишта, ратова, одгађања кључних реформи, санкција међународне заједнице и бомбардовања које је извршио НАТО. Колико год је било тешко поднијети НАТО бомбардовање, чини се да је разорна инфлација начинила веће штете. Монетарни слом који се тада десио на најбољи начин осликавају слиједеће бројке. У јануару 1994. инфлација је достигла 5.578.000.000.000.000 одсто годишње, односно 313,5 милиона одсто мјесечно, или 62 одсто дневно или два одсто на сат. Трагичну динамику суноврата динара на врхунцу хиперинфлације показују слиједећи подаци. Дана 3. јануара 1994. њемачка марка је имала вриједност од 7.000 динара, а 23. јануара те године имала је вриједност од 15 милиона динара. Оваква хиперинфлаторна пракса је у многим елементима „надвисила” инфлацију свих постсоцијалистичких земаља, па и надалеко познату њемачку инфлацију из 1923. године. Тадашњи гувернер Народне банке Драгослав

Аврамовић је на основама успостављања „еквilibријума цијена” успио у почетку функционисања свог Програма монетарне реконструкције од 24. 1. 1994. године сузбити ову ријетку пошаст. Када је овај монетарни систем постао сметња опстајању тадашњег политичког режима, и он је 16. маја 1996. године смијењен, што је касније проузроковало дивљање цијена и инфлације. У Босни и Херцеговини у првим послеријатним годинама уз помоћ донација међународне заједнице забиљежене су изузетно високе стопе привредног раста (1996. преко 80%) те је лондонски *The Economist* 2005. године Босну и Херцеговину рангирао на прво мјесто у свијету по критеријуму раста реалног бруто домаћег производа.

У односу на земље Централне и Источне Европе због тензија и ратова на Балкану дошло је до деиндустријализације током 90-их година и смањења учешћа индустрије и пољопривреде у структури бруто домаћег производа. Због претходно наведених разлога закаснило се и у приватизацији и реструктурирању грана и дјелатности, тако да су изостали резултати на овом плану, а на основама „Вашингтонског консензуса” ишло се на ширење услуга које постају доминантан сектор у готово свим земљама са високим учешћем у бруто домаћем производу. Дакле, наша транзиција, као и транзиција многих других социјалистичких земаља и земаља у развоју, заснивала се на „Вашингтонском консензусу”, тј. програму економских реформи који је проистекао са вашингтонског састанка J. Williamsona, који је, према Д. Стојанову, подразумевао:

- отвореност националне привреде, тј. либерализацију економских односа с иностранством како би се домаћа привреда изложила свјетској конкуренцији;
- конвертибилност националне валуте;
- рестриктивну монетарну политику, тј. политику „јаког” новца;
- финансијску дисциплину;
- редуковање улоге државе на минимум, који се углавном своди на креирање услова за нормално пословање приватног бизниса;
- велике фирме које се замјењују малим и средњим предузетницима као носиоцима привредног развоја;
- приватизацију државне имовине као једног од кључних елемената пакета;
- индустријску, спољнотрговинску политику и политику „дохотка”, при чему се кејнзијански економски инструментариј одбацује.

У оквиру ове доктрине реформске промјене морају бити драстичне, свеобухватне и брзе, што се од Сакса и Липтона закључак изводи из цитата боливијског министра планирања који је рекао: „Ако хоћеш мачки откинути реп, учини то у једном потезу, а не мало-помало.” (Стојанов). Међутим,

приватизација и сама транзиција је не само економски већ и политички процес који се одвијао под надзором и диригентском палицом ММФ-а и Свјетске банке. Чини се да са ове временске дистанце не би било сасвим исправно за све наше садашње недаће кривити само неуспјешно спроведену приватизацију. Наиме, транзицјска рецесија, распад јединственог југословенског тржишта, санкције међународне заједнице и бомбардовање и те како су утицали на наш привредни раст. У цјелокупном овом периоду Босна и Херцеговина и њени ентитети нису успјели поправити изузетно лош привредни амбијент и грешке у економској политици, што је касније проузроковало спори опоравак привреде. Глобална финансијска и економска криза из 2008. године отворила је и нека важна питања о стратегији транзиције и моделима економског развоја. У преиспитивању дотадашњих теорија и политика мноштво је одговора зашто Балкан данас касни за земљама Централне и Источне Европе када је прије двадесетак година био у завидној предности.

При томе треба имати у виду и да смо се у прошлости превише ослањали на страни капитал и у том смислу треба сагледати и мјесто и улогу страних банака прије и послје глобалне кризе.

Наиме, улазак страних банака на тржиште југоистока Европе имао је за посљедицу велику кредитну експанзију у региону. То се може објаснити чињеницом да до тада нисмо имали довољан кредитни потенцијал домаћих банака, тако да је овај облик финансирања био недовољно заступљен. Глобална финансијска криза је овај узлазни тренд кредитног финансирања зауставила, што упућује на констатацију да је утицај банкарског сектора па и страних банака у земљама региона различита у периоду прије и послје избијања глобалне финансијске кризе. Наиме, прије избијања кризе присуство страних банака на тржишту региона повећало је могућности за кредитирање предузећа што је повећало продукцију, раст запослености и приходе од продаје. У тој експанзији кредитирања реалног сектора није било готово никакве разлике између домаћих и страних банака. Међутим, са кризом која је наступила 2008. године понашање домаћих и страних банака почиње да се увелико мијења из разлога што су се проблеми са хипотекарним заложницама преко великих финансијских групација пренијеле из Сједињених Држава у Европу (UniCredit group, Erste, КВС и други), док домаће банке углавном тој врсти ризика нису биле изложене. Пошто су велике банкарске групације имале нагли пад вриједности комплексних финансијских актива, дошло је до пада показатеља адекватности капитала. Као посљедица продаје активе са великим дисконтом, коју су посједовали, дошло је до пада тржишних вриједности тих актива и слабљења кредитног потенцијала, те банке нису биле у стању да позајмљују новац. Због високе

зависности реалног сектора у Европи од кредита то је неминовно усложнило њихово пословање, тако да је дошло до преношења кризе финансијског на реални сектор привреде. Као резултат претходног стања десила се неликвидност предузећа која касне у исплатама својих обавеза према добављачима, запосленима, фискусу. Та неликвидност је посљедица, прије свега, нередовног извршења обавеза државе у којима је, у тим кашњењима предњачила, с једне, и заостравање услова кредитирања од банака (домаћих и страних) због високог процента проблематичних кредита, с друге стране.

1.3. Неefикасност институција

Због специфичних прилика из 90-их година прошлог вијека кроз које су прошле земље западног Балкана дошло је до слабљења институција државе. То је проузроковало слабљење формалних а јачање неформалних институција што је резултовало високим учешћем рада у сивој зони, а притом и раст корупције и криминала. Зато приватизација и свеукупна транзиција нису дале очекиване резултате, што показују и подаци наредне табеле.

Табела 2.

Рані-листа Свјетске банке земаља по условима за отварање и развијање бизниса за 2014. годину

Земља	Мјесто на листи
1	2
Албанија	90
Босна и Херцеговина	131
Црна Гора	44
Македонија	25
Словенија	33
Хрватска	89
Србија	93

Извор: doingbusiness.org/rankings

На основу података из претходне табеле Босна и Херцеговина по условима за отварање и одвијање бизниса у региону опет видно заостаје у односу на све бивше републике у претходној Југославији. Оно што је симптоматично у односу на 2013. годину, када је Босна и Херцеговина заузимала 126. мјесто, ми смо у очима међународних инвеститора погоршали своју позицију (131). Посљедица лошег пословног амбијента за инвестирање је стање и кретање бруто домаћег производа. Наиме, бруто домаћи производ по становнику према куповној моћи (април 2013) Босна и Херцеговина је поред Албаније опет у најлошијој ситуацији јер заузима 98. мјесто

са 8406,07 долара. Иако је Албанија у већини параметара боља од Босне и Херцеговине, овдје је ријетко лошија јер заузима 99. мјесто са 8290,46 долара, док је Словенија 35, Хрватска 54, Црна Гора 78, Македонија 84. и Србија на 86. мјесту. У 2014. години ситуација се није промијенила набоље јер је Босна и Херцеговина на самом дну листе земаља коју објављује EUROSTAT, са 29% европског просјека док је Албанија на нивоу 28%. Уколико би Босна и Херцеговина остваривала просјечни годишњи раст од 1,5%, колико је кориговани раст за 2015. годину од стране Свјетске банке, требало би јој 84 године да достигне тренутни просјечни бруто домаћи производ по становнику Европске уније на паритетној основи куповне моћи. Дакле, понавља се ситуација која је била у претходној Југославији од 1953. до 1989. године када је Босна и Херцеговина биљежила најмање стопе раста друштвеног производа. Очигледно да досадашња спроведена приватизација није довела до опоравка привреде. Иако приватизација није завршена, држава при томе није адекватно ријешила питање јавних предузећа, са изузетком Телекома кога је продала, а остварена средства веома нерационално потрошила па се стручна јавност само пита шта је слједеће на продаји. Да би могла почети да рјешава веома лоше пословање и незавидну финансијску ситуацију реалног сектора и почети са реиндустријализацијом, требала би имати повољнији пословни амбијент и бољи кредитни рејтинг Босне и Херцеговине који је и према S&P и према Moody's-у у нивоу шпекулативног, тј. веома високог кредитног ризика В односно В/3 – стабилан, респективно. Овдје је заправо ријеч о конкурентности гдје опет показујемо своју неспособност за веће учешће у укупном свјетском бруто домаћем производу. На основу извјештаја о конкурентности за 2013/14. годину, који редовно издаје Свјетски економски форум у Давосу, Босна и Херцеговина (87. мјесто) веома је слабо котирана, гдје су у региону само лошији Албанија (95) и Србија (101). Многи инвеститори сматрају да је бирократија највећи кочничар нашег опоравка на свим нивоима власти. У условима када се неко појави са идејом, храброшћу и одлучношћу да уложи свој новац у неки од пројеката, обично (част изузетима) мора да прође кроз пакао „хрвења” са бирократијом умјесто да га та администрација на најкоректнији и најпрофесионалнији начин прими и интерактивно учествују на том послу. Уколико томе додамо и ажурност, боље рећи неажурност, нашег правосуђа и непредвидљивост његових пресуда, онда стварно на том плану тешко можемо имати позитивна очекивања, јер пресудни фактор успјеха и на овом плану чини велика ангажованост, иницијатива и стручност (образованост), да не кажемо и васпитање људи у локалној самоуправи до Владе и Савјета министара Босне и Херцеговине. Уколико се на овом плану начине очигледне нужне промјене, онда и локалне самоуправе и Влада могу бити снажни генерато-

ри економског развоја. У супротном, уколико и даље инвеститорима због своје неажурности пролонгирамо рокове за добијање грађевинске дозволе, тешко можемо очекивати било какав опоравак јер то не трпи „регуларни” инвеститор.

Посљедица слабих институција је ширење сиве зоне пословних активности, што погодује расту криминала и корупције, а то неминовно зауставља било какав економски раст и развој. Иако криминал и корупција нису само својствени нама, они највише погађају управо оне најсиромашније. Јавне набавке су погодно тло за раст ове највеће пошасте савременог друштва. Само у посљедњих неколико година као кула од карата почели су да „падају” највиши званичници земаља широм југоисточне Европе. Први такав примјер забиљежен је у случају румунског премијера Андријана Настасеа, који је осуђен на четири године затвора због корупције и изнуде. У Словенији је за корупцију прозван и осуђен премијер Јанез Јанша и због тога је склизнуо с власти, затим Иво Санадер у Хрватској. Када бисмо се само дјелимично осврнули на ове случајеве и примијенили дјелић арсенала вјештина форензичког рачуноводства, могли бисмо закључити да се готово ни једна од ових афера није одиграла без великих компанија и банака из западне Европе која је „оличење и стандард транспарентности”. Нема сумње да су компаније и банке са Запада на доктринираним ставовима „Вашингтонског консензуса” уз машинерију ММФ-а и Свјетске банке добро искористиле тада толико хваљене и препоручиване моделе приватизације и транзицију цијеле југоисточне Европе да су дошли до уносних послова, али и уз помоћ високих локалних званичника и владиних чиновника. Дакле, захваљујући корупцији, мале локалне банке са Запада постају регионални играчи, а велике компаније досежу до послова и профита који до тада нису могле ни сањати. Све транзицијске земље Балкана на ранг-листи за 2014. годину Transarency International-а спадају у висококорумпиране (са прикупљених 39 до 48 поена), и то: Босна и Херцеговина је на 80 мјесту (са 39 поена), Албанија 113 (са 33 поена), Црна Гора на 76 (са 42 поеном), Македонија 64 (са 45 поена), Хрватска на 61 (са 48 поена), Србија на 78 (са 41 поена). Најбоље пласиране земље у овом погледу су Данска (92), Нови Зеланд (91) и Финска (89), а слиједе их Шведска (87), Норвешка (86) и Швајцарска (86).

Такав ниво криминала и корупције, наравно, нарушава економске слободе. Иако је капацитет економских слобода за професора Маџара (Маџар, 2012) још један мутан, у ствари неразумљив израз као неко специфично опште добро, он се, ипак, користи као показатељ потребних услова за друштвени напредак. Овај показатељ, кога објављује америчка фондација „Харитиц” и „Wall Street Journal” обухвата оцјену власничких права, слободе од корупције, јавне потрошње, фискалних и пословних слобода, слободе рада,

монетарних, трговинских, инвестиционих и финансијских слобода. Када је ријеч о земљама у региону, Босна и Херцеговина је најлошије пласирана јер заузима 101. мјесто од 178 рангираних земаља, док је најбоље рангирана Македонија (43), а слиједе Црна Гора (68), Словенија (74), Хрватска (87) и Србија која је на 95. мјесту.

Ови подаци указују и на потребу дубљих институционалних реформи, а посебно у вези са искорјењивањем корупције и обезбјеђењем независности правосуђа, што је од кључне важности за даље унапређење економских слобода и побољшање економског раста и опоравка. Само на тај начин могу се приволити домаћи и страни инвеститори да започну реализацију своје пословне идеје на овом простору. У супротном, и даље ћемо имати ситуацију да је држава уз додатно задуживање највећи инвеститор, што је у дугом року погубно јер нестају радна мјеста у приватном сектору, а наша срећнија и извјеснија будућност је управо у том сектору. Да би до тога дошло, треба сузбити сиву економију и направити ред у јавним предузећима. Вјеровање да ће „невидљива рука тржишта” довести нашу привреду у ред очигледно се није обистинило, па се на велика врата поново враћа „видљива рука државе.” Међутим, шта очекивати од оваквих некомпетентних институција државе које могу само продуковати афере попут: Бирача, Бобар банке и слично, што још више отежава ионако тешку економску и социјалну ситуацију у земљи и уноси све мрачније перспективе.

2. Лимитирајући фактори остваривања стратегије реиндустријализације у Босни и Херцеговини и Републици Српској

2.1. Макроекономска стабилност – услов без кога се не може

Док је глобализација циљно усмјерена да у економском смислу цијелу планету претвори у јединствен економски простор, Босна и Херцеговина је као мала земља још увијек далеко од тога и данас је у великој мјери фрагментирано тржиште.

Многи аутори сматрају да глобализација као процес којим се смањују или пак потпуно уклањају баријере у међународној трговини великим земљама доноси корист, а малим само трошкове. Уколико ту тезу прихватимо, онда нам фрагментираност босанскохерцеговачког тржишта доноси још додатне трошкове и немогућност њиховог оптимизирања. За побољшање на овом плану нису нам потребне велике конференције или пак промјена Устава, већ само промјена нашег понашања и циљног усмјерења, јер ћемо прије или касније морати признати да национална тржишта поготово

малих земаља губе на значају јер су већ одавно постала глобална. С обзиром на ограниченост малих тржишта, мале земље у правилу су више зависне од извоза него велике, тако да је нужно прилагођавање њихових националних привреда што се неријетко постиже промјеном индустријских политика и интензивнијом заступљеношћу оних с већом додатом вриједношћу. Нужност драматичних промјена није искључиво висок ниво јавне потрошње, о чему се често може прочитати, већ низак ниво бруто домаћег производа („мала погача”). Пошто се национални доходак ствара у производњи, логичан је закључак да је за његово повећање потребно креирати систем, мјере и инструменте за повећање производње. Током историје бруто домаћи производ од почетка индустријске револуције почео је много брже расти захваљујући повећању индустријске производње, иако је његов удио данас знатно мањи и изазива друге нежељене посљедице. Неке од тих посљедица су и високи дефицити буџета и јавни дугови држава па и Босне и Херцеговине и Републике Српске. Овдје је ријеч о још једној заблуди на релацији узрок – посљедица јер очигледно да високи буџетски дефицити и јавни дугови нису имали за посљедицу лошу економску и социјалну политику, већ обрнуто. Зато рјешења треба тражити у промјени економских а тиме и индустријских политика у земљама региона па и Републике Српске. На то указује и упоредна анализа бруто домаћег производа двају ентитета Босне и Херцеговине:

Табела 3.

Бруто домаћи производ у Републици Српској и Федерацији БиХ у 2013. години

ОПИС	Република Српска	Структура	ФБиХ	Структура
1	2	3	4	5
1. Пољопривреда, шумарство и риболов	836.493	9,7	739.887	4,5
2. Вађење руда и камена	188.788	2,2	398.121	2,4
3. Прерађивачка индустрија	669.986	7,8	1.982.351	12,0
4. Производња и снабдијевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација	349.845	4,2	600.860	3,6
5. Снабдијевање водом, комуналије, управљање отпадом...	93.478	1,1	201.904	1,2
6. Грађевинарство	369.345	4,3	636.420	3,8
7. Трговина на велико и на мало	1.040.807	12,1	2.285.800	13,8
8. Информације и комуникације	439.201	5,1	786.409	4,8
9. Финансијска дјелатност и осигурање	245.356	3,0	715.701	4,3

ОПИС	Република Српска	Структура	ФБиХ	Структура
1	2	3	4	5
10. Стручне, научне и техничке дјелатности	269.290	3,1	455.269	2,8
11. Административне и помоћне услужне дјелатности	38.068	0,4	132.353	0,8
12. Јавна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање	879.332	10,2	1.428.556	8,6
13. Образовање	401.034	4,7	837.826	5,1
14. Дјелатност здравствене заштите и социјалног рада	431.170	5,0	776.535	4,7
15. Остало	941.923	16,	1.989.281	15,0
16. УКУПНО дјелатности	7.194.116	83,8	14.067.273	85,0
17. ФИСИМ (минус)	195.933	2,3	511.840	3,1
18. БРУТО ДОДАТА ВРИЈЕДНОСТ	6.998.183	81,5	13.555.433	81,9
19. Порези на производе минус субвенције на производе	1.586.789	18,5	2.998.707	18,1
20. БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД	8.584.972	100,00	16.554.140	100,0

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2014. године

Подаци претходне табеле очигледно показују да пут повећања раста производње а тиме и друштвеног развоја води преко промјена индустријских политика при чему треба структурним промјенама извршити прелаз из нискоакумулативних у високоакумулативне гране и дјелатности. То се неће постићи само успостављањем фер правила игре јер тржиште не настаје само по себи и природним поретком ствари, већ и подршком нетржишних институција, јер је држава, поред тога што све више постаје активни актер на тржишту, на том тржишту и регулатор. Оно што карактерише наше привредноправне прописе је неизвјесност, несигурност, несталност, неслобода, политизација што привреда као веома осјетљив механизам не трпи.

Уколико се привредна регулатива, као код нас, нађе у раљама политике врло брзо неће бити у стању да служи ни политици која је присваја, а ни привреди ради које постоји (Васиљевић, 2012) што показују подаци о пословању привреде Републике Српске од 2002.-2013. године:

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Недостатајући капитал (мил. КМ)	1.399,2	1.339,9	1.493,7	1.581,3	1.476,6	1.748,2	1.819,9	2.640,0	2.401,0	2.469,7	2.701,5	2.210,0
Стопа покривености залиха нето обртним фондом (%)	8,64	18,16	13,28	7,6	28,6	33,85	49,28	15,13	14,1	22,12	12,5	32,6
Губици привреде (мил.КМ)	2.453,9	2.639,7	2.517,8	2.793,3	2.873,2	3.130,9	3.134,7	3.807,2	3.778,7	4.026,8	3.801,9	4.473,8
Стопа задуженост привреде (%)	25,3	27,3	23,5	27,6	28,3	32,2	36,4	40,5	37,6	39,7	41,5	44,5

На основу претходних података, може се констатовати да реални сектор у Републици Српској нема интерних извора самофинансирања и да је орјентисан претежно на позајмљени капитал. На позајмљени капитал принуђени су и привреда и држава тако да се у условима већ започетог валутног рата може очекивати и раст цијене капитала. Наиме, пошто политика штедње коју је заговарала Њемачка није дала резултате на плану привредног раста у еврозони Европска централна банка (ЕЦБ) се одлучила на доштампавање преко 1,1 билион евра од марта ове до септембра 2016. године, сматрајући да је девалвација евра лакши пут до привредног опоравка земаља еврозоне. С објављивањем овог плана од стране ЕЦБ вриједност евра је спуштена на најнижи ниво од 2003. године, док су злато и сребро одмах поскупјели. Током 2014. године евро је већ изгубио 18% вриједности у односу на амерички долар и наставио да пада и у 2015. години. С обзиром на процјене ММФ-а с почетка ове године да ће глобална привреда у 2015. години расти мање него што се предвиђало (3,5%) с изузетком Сједињених Држава којима се предвиђа раст од 3,6% у односу на претходно прогнозирани од 3,1%, еврозону очекује раст тек од 1,2%. То је можда и био одлучујући сигнал да се на овај начин де факто девалвира евро. Ослабљени евро практично улази у глобални рат валутама како би подстакло конкурентност и извоз еврозоне, што ће угрозити већ спомињани снажни раст америчке привреде, што неће остати без одговора с њихове стране. Наиме, на тај начин, ојачани долар смањује конкурентност и пријети да угорзи снажан раст америчке привреде. Глобална валутна кретања ће на овај или онај начин утицати и на нас. Девалвацијом евра, долар ће бити скупљи и за отплату кредита које имамо од Свјетске банке, ММФ-а и других кредитора (гдје је задужење у доларима) требаће нам више конветибилних марака за отплату дугова јер је она чврсто везана за евро. Поред јачања долара на сервисирање наших дугова негативно ће утицати и очекивани раст цијене капитала (повећа-

ње каматних стопа) на међународним финансијским тржиштима што ће се одразити на оне кредите за које је уговорена варијабилна каматна стопа. Скок каматних стопа негативно ће утицати на сам процес реиндустријализације јер, како смо претходно констатовали, највећи дио нових инвестиција ће се финансирати из позајмљеног капитала. Нажалост, то нису и једини ограничавајући фактори наше реиндустријализације. Чини се да се у свему томе потцјењује мјесто и улога образовања у процесу реиндустријализације. Наиме, образовање је кључни фактор конкурентности савремених предузећа и националних економија који конкурентску снагу све више проналазе кроз нуђење креативних идеја, иновативних експертиза и компетентностима које су, између осталог, и резултат система образовања у једној земљи. Унапређење овог система код нас је од изузетне важности за привредни раст и развој, те конкурентност националне привреде. Зато је основано претпоставити да је једино сигурно да квалитетан систем образовања доприноси, у дугом року, повећању продуктивности и иновативности, на основу развоја компетенција радно активног становништва и бржег развоја трансфера знања из образовних и научноистраживачких институција у различите гране и дјелатности привреде. За отпочињање процеса реиндустријализације требају нам, дакле, кадрови с адекватним знањима о новим технологијама као и вјештинама које образовање пружа и по чему смо некада били препознатљиви, што нажалост данас то нисмо.

2.2. Инсуфицијенција јавних финансија

Тренутно стање наших јавних финансија карактерише његова занемоћност односно инсуфицијенција јер не могу удовољити захтјевима и потребама нараслог јавног сектора што ће се илустровати стањем и процесима у:

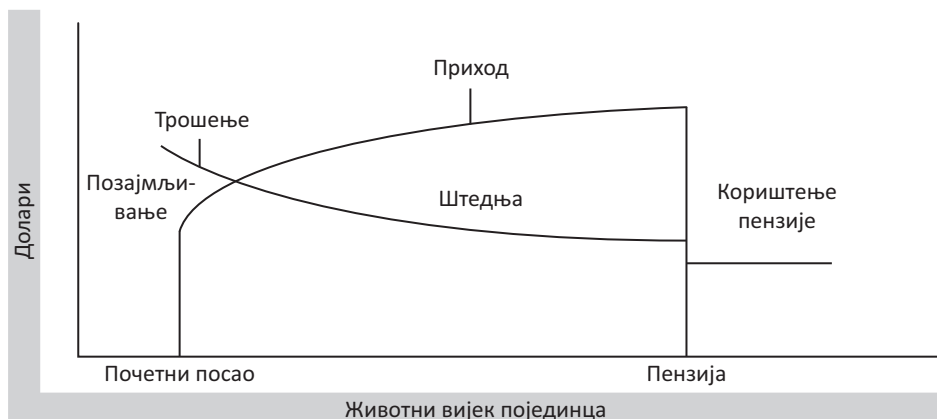
- систему пензијског осигурања,
- здравственом систему,
- систему дјечје заштите.

2.2.1. Економско-финансијска одрживост пензијског осигурања

Систем пензијског осигурања веома је важно питање како за појединца тако и за друштвену заједницу. Путем пензијског осигурања појединци обезбјеђују материјалну сигурност за вријеме када престану радити и када престану зарађивати, а то на најбољи начин показује наредна слика. (Микеревих, 2010.)

График 1.

Токови у оквиру савремене економије

У првим годинама свог живота појединац може да троши више него што зарађује. На примјер, можете позајмити новац да платите школовање. Уосталом, надате се да ћете се запослити и зарадити довољно да отплатите кредите и почнете стварати резерву (довољну да се покрију хитни случајеви и пензионисање). Ову резерву ћете користити када се пензионистете и у случају да су вам примања мања од онога што трошите.

С друге стране, будући да је овдје ријеч о осигурању на дуги рок, ова акумулирана средства могу бити значајан фактор раста инвестиција у свакој економији која пензионо осигурање не заснива само на „pay as you go” систему. Наиме, у највећем броју не само развијених већ и транзицијских земаља потенцира се и добровољно осигурање односно приватни пензијски фондови „fully funded” систем у односу на „pay as you go” систем. Систем капитализованих фондова преферирају запослена млађа лица јер је за обезбјеђење пристојних пензијских накнада потребан дужи период оплодње капитала што претпоставља профитабилно улагање, и уз то улагања у нискоризичну активу.

Систем текућег финансирања или „pay as you go” неријетко се назива и системом међугенерацјске солидарности који се заправо заснива на финансијском трансферу садашњих запослених ка садашњој пензионерској популацији. Међутим, овај систем текућег финансирања пензија је погодан за земље које у структури становништва имају већи удио млађег становништва и уколико је економија у успону. Ријечју, овај систем финансирања пензијског осигурања може добро функционисати само у условима великог броја активних осигураника (коефицијент 3 до 3,5) у односу на број корисника осигурања пензионера и потешкоће наступају већ у случају испод 2,5

запослена (Татјана Ракоњац Антић, 2012). У условима старења становништва, као што је стање код нас, па и у цијелој Европи, једно од рјешења је повећање доприноса за пензијско осигурање што за посљедицу има поскупљење рада и подстицање евазије плаћања доприноса те повећање „црног тржишта рада”. Да би се избјегло даље повећање доприноса за пензијско осигурање, неријетко Влада средства у јавне пензионе фондове допуњује из буџета. Неке земље (Француска, рецимо) у циљу рјешавања овог проблема придјегавају продужењу година радног стажа и старости потребних да би се могли пензионисати, или пак смањењу нивоа пензија што доводи до погоршања ионако лоше финансијске ситуације пензионера (случај у Србији). Овај систем осигурања пензионера је скоро у свим земљама у кризи углавном због негативних демографских кретања, али и погоршања показатеља и односа броја запослених и броја пензионера, тј. смањења „рација зависности”.

Као одговор на финансијску неодрживост постојећег система текућег финансирања пензија, многе земље су увеле систем доборовољног осигурања, тј. капитализованих фондова (приватни пензијски фонд) гдје пензијска накнада зависи од уплаћених доприноса и од приноса на инвестирана средства доприноса – стопе капитализације остварене на финансијском тржишту. С тим у вези пензијска накнада зависи од висине уплаћених доприноса и њихових капитализованих износа (Татјана Ракоњац Антић, 2012). Уколико се доприноси запослених и послодаваца инвестирају код капитализованих фондова и пензијских шема, они у том случају уживају пореску заштиту од државе.

Прелазак са једног на други пензијски систем, тј. са система текућег финансирања пензија на систем капитализованих фондова изазива бројне проблеме:

- стварање високих трансакционих трошкова (због недостајућих средстава за покриће пензијских надокнада садашњих пензионера),
- присуство социјалне напетости и стварање већег обима оптерећења за одређене старосне групе осигураника.

Све то упућује на потребу да држава, одлучујући се на реформу пензијског система, треба обезбиједити и недостајућа средства (Татјана Ракоњац Антић, 2012). Можда је то и круцијални разлог одлагања суштинских реформи пензионог система како би се убрали још понеки политички поени, јер мало који гласачи односно навијачи маре за губитак економских поена.

Реформисани пензијски систем и код нас би могао бити у функцији стабиловања економије и јачања социјалне стабилности друштва. Реформа је нужна, јер већ годинама фонд пензијско-инвалидског осигурања пензије не може да покрије својим приходима већ недостајућа средства обезбјеђује

из буџета Републике Српске. То на најбољи начин показују подаци наредне табеле:

Табела 4.

Приходи, расходи и финансијски резултат Фонда пензијско-инвалидског осигурања у периоду 2002–2013. године

Година	Приходи	Расходи	Финансијски резултат
1	2	3	4
2002.	333.595.543	300.321.867	33.273.676
2003.	326.782.900	334.918.058	-8.135.158
2004.	413.721.312	408.982.168	- 4.739.144
2005.	459.853.840	470.812.946	- 10.959.106
2006.	560.626.630	548.721.634	11.904.996
2007.	629.150.499	612.442.420	16.708.079
2008.	777.429.872	818.340.069	- 40.910.197
2009.	803.326.452	917.117.307	- 113.790.855
2010.	924.335.774	915.891.573	8.444.201
2011.	926.814.288	916.089.550	10.724.738
2012.	875.976.362	904.193.159	- 28.216.797
2013.	924.942.002	954.327.599	- 29.385.597

Извор: Документација Фонда пензијско – инвалидског осигурања и извјештаји о ревизији финансијских извјештаја

Одржање пензијског система већ се годинама не може обезбједити приходима од доприноса за пензијско-инвалидско осигурање те се све више, ради његовог опстанка, недостајућа средства алиментирају из буџета Републике Српске. С обзиром на ограниченост фискалног капацитета земље, таква пракса, која је у овом времену вјероватно нужна, доводи до све већег фискалног дефицита, а тиме и до смањења конкурентске способности земље јер се све више узима од привреде и запосленог радноактивног становништва. У таквим условима инвестиције се помјерају у други план и заправо се траже рјешења само с циљем како из мјесеца у мјесец преживјети. За све то се плаћа висока цијена путем, како смо претходно констатовали, задуживања земље, а и Фонда, што негативно дјелује на нашу привреду која постаје још некурентнија због раста пореског оптерећења. Таквом фискалном политиком перспективно се смањује фискални капацитет и доводи се озбиљно у питање могућност одрживости таквог система на дуго рок. Податак да имамо више од 247.000 пензионера и 240.146 запослених већ је алармантан и упућује на то да овдје нешто не штима и да неке од политика треба хитно мијењати.

2.2.2. Економско-финансијска одрживост здравственог система

Поред тога што је здравље једно од основних људских права, оно је једна од претпоставки економског раста и развоја друштва. И поред тога, ниво здравља појединца и укупног становништва је и индикатор развијености дотичне државе на који пресудно утиче „троугао здравствене заштите”, тј. корисници и даваоци здравствених услуга и осигуравајуће компаније као посредници у осигурању. Између корисника здравствених услуга и посредника одвија се процес финансирања, тако да ћемо у наставку рада указати на проблеме обезбјеђења финансијских средстава за одржање здравственог система. Наиме, поред доприноса за здравствено осигурање средства се обезбјеђују и дотацијама из буџета, личног учешћа осигураника у покривању трошкова (партиципације), пореским и царинским олакшицама, посебним порезима и слично. Поред обавезног осигурања у многим здравственим системима земаља постоји и добровољно осигурање које функционише на основу средстава уплаћених премија чија се висина одређује у складу са ризиком осигурања.

С обзиром на начин мобилисања финансијских средстава (пореза, доприноса, и сл.), методу плаћања здравствених услуга, начину финансирања болница и других здравствених установа, система контроле спровођења здравствене заштите и слично, може се говорити о:

- Бизмарковом моделу (1883) који се назива и класичним (обавезним) здравственим осигурањем,
- Беверицовом моделу (1948), односно као моделу „буџетског здравственог осигурања”,
- Самашковом моделу (1920) или моделу „државно вођене здравствене заштите”.

Притом су теорија и пракса финансирања здравственог осигурања у свијету искристалисале неколико модела:

- **потпун (чист) државни/јавни модел**, који је присутан у неколико земаља гдје држава (Куба, Сјеверна Кореја) финансира и регулише пружање здравствених услуга њиховим корисницима;
- **преовладавајући (доминантни) јавни модел**, гдје се здравство финансира доминантно из јавних извора, а спровођење здравствене заштите је преовладавајуће у надлежности јавних здравствених служби;
- **мјешовити модел** финансијског здравственог осигурања који подразумева комбинацију јавног и приватног модела финансирања;
- **преовладавајуће (доминантно) приватни модел финансирања**, који је присутан у Сједињеним Државама, гдје је почетком овог вијека око 44% средстава у јавном сектору мобилисано из јавних извора;

- **потпун (чист) приватни модел финансирања** здравственог осигурања који је присутан, рецимо, у Сингапуру гдје преко 90% здравствене заштите финансирају корисници осигурања (Татјана Ракоњац Антић, 2012).

Поред обавезног осигурања у пракси егзистирају и допунско и приватно здравствено осигурање. Иако су обавезно и приватно здравствено осигурање доста познати, допунско (додатно) осигурање уводи се за поједине облике здравствене заштите гдје се, заправо, покрива разлика између укупних трошкова здравствене заштите осигураника и нивоа обавезног осигурања за што има полису допунског осигурања.

Земље настале распадом претходне Југославије имале су у бившој Југославији традиционално висок ниво остваривања права из социјалне заштите, а посебно из здравственог осигурања. У садашњим условима један од узрока лошег стања у здравству су ниска издвајања која у Републици Српској износе просјечно 200 евра (око 400 КМ), док су у Европској унији у 2011. години износили 1900 евра (око 3800 КМ) што је за пет пута мање, иако је код нас бруто домаћи производ по становнику по основу куповне моћи мањи за око три пута. Стање у овом сектору најбоље илуструју следећи подаци:

Табела 5.

Финансијски резултати половања Фонда здравственог осигурања у периоду од 2002. до 2013. године

ГОДИНА	ПРИХОДИ	РАСХОДИ	(I – II) ФИНАНСИЈСКИ РЕЗУЛТАТ
1	2	3	4
2002.	182.382.304,00	171.218.827,00	11.163.477,00
2003.	203.406.826,86	235.301.118,68	- 31.894.291,82
2004.	204.840.850,68	211.293.872,72	- 6.453.022,04
2005.	215.886.734,33	213.053.690,12	2.833.044,21
2006.	331.197.153,05	334.231.280,75	- 3.034.127,70
2007.	345.627.650,59	344.838.293,39	789.357,20
2008.	418.351.746,95	416.090.881,90	2.260.865,05
2009.	487.274.297,13	496.473.635,09	- 9.199.337,96
2010.	483.840.515,47	538.188.966,45	- 54.348.450,98
2011.	547.728.886,61	545.454.611,63	2.274.247,98
2012.	549.857.376,25	588.915.334,00	- 39.057.957,75
2013.	583.405.564,33	601.003.201,05	- 17.597.636,72

Извор: Документација Фонда здравственог осигурања и извјештаји о ревизији финансијских извјештаја

Други, не мање значајан фактор лошег стања у здравству код нас је нерационална мрежа здравствених установа, а инвестиције и нови стокови опреме и нових грађевина, повећањем трошкова амортизације, само ће још више усложити проблеме у овом сектору. Чини се да је у овом сектору, као и у неким другим, изгубљена мјера реалности кад је ријеч о нашим могућностима с обзиром на кадровске ресурсе и веома ограничену капацитираност у том погледу. Ријечју, велика улагања у овај сектор, без обзира на увјеравања, нису поткријепљена објективном cost-benefit анализом. Сматрамо да је у здравственом систему занемарено текуће пословање јер корисници здравствених услуга ни изблиза не могу добити оно што би у овом времену изразитог сиромаштва објективно требало обезбидити осигураним лицима. Финансијски резултати пословања здравствених установа већ поодавно упозоравају да је упитна одрживост оваквог здравственог система.

Ако је здравство Републике Србије двије године узастопно осјеђивано као најлошије у Европи, онда можемо само замислити гдје се ми на тој лествици налазимо. Зато у циљу стварања претпоставки за економско-финансијску одрживост здравственог система Републике Српске треба сагледати могућности:

- посебног намјенског опорезивања промета дувана, алкохола и луксузне робе чији би приходи потпомогли унапређивање здравственог система;
- у складу са прихваћањем неког од модела финансирања извршити оптимизирање система. Наиме, у претходном периоду Фонд је ушао у уговарање здравствених услуга и са приватним сектором, а истовремено нису смањивани капацитети у јавном сектору, што је финансијски неодрживо, поготово у дугом року;
- преиспитивање стратегијског опредјељења организације и рада примарног нивоа здравствене заштите, али посебно секундарног и терцијарног нивоа. У овој кризној економској ситуацији неопходно је сагледати рационалност мреже здравствених установа секундарног, а нарочито терцијарног нивоа.

Према томе, основна дилема је да ли ћемо у оваквим оскудним средствима за здравство и лошом економијом развијати аутономни здравствени систем Републике Српске или ћемо се ослањати на капацитете (просторне, кадровске и друге) Републике Србије. Од разрјешавања ових дилема зависиће умногоме и судбина здравства у наредном периоду гдје је сваке године видан перманентан одлазак наших најјачих кадрова у иностранство.

2.2.3. Систем дјечје заштите и демографска слика

Дјечја заштита (стратегија и политика) једна је од важних компоненти демографске слике сваке земље, па тако и Босне и Херцеговине и Републике Српске. Због погоршања демографске слике многе земље унапређују законодавство у области дјечје заштите проналазећи нове изворе финансирања све већих потреба дјецe и њихових породица. Да је на овоме потребно истраживати на најбољи начин показују подаци Фонда дјечје заштите Републике Српске о стању акумулираног дефицита и дефицита текуће године у периоду 2009-2013. године, тј. након глобалне финансијске кризе:

- у конвертибилним маркама -

Стање на дан 31.12.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Акумулирани суфицит/ дефицит	923.420,04	-15.861.480,44	-33.128.511,45	-21.505.069,91	-22.485.518,34	-11.333.403,39
Дефицит/ суфицит текуће године	-2.449.702,54	-16.561.902,53	-18.291.976,72	-1.056.710,87	-1.179.769,07	594.971,29

Демографска слика Републике Српске је драматична јер су готово сви агрегатни и структурни дијелови неповољни. Посљедњих година присутна је депопулација, тј. смањење броја становника, бар на бази евиденције свештеника у епархијама и хоџа у исламским срединама, што је случај и у Њемачкој, и ту смо готово идентични. Према овоме се ни наши сусједи у том погледу не могу похвалити јер су и они у сличној ситуацији. Поред ове природне депопулације као дугорочни процес присутно је и старење становништва, а то захтијева богатије социјалне фондове. Данас је породица, као основна ћелија друштва, нападнута са неколико страна:

- ниским или незнатним дохотком (иако је запослено 240.146 становника) незапосленошћу која је већ годинама забрињавајућа, гдје је административна стопа незапослености на нивоу од око 44% и анкетне незапослености од око 25,7% (број незапослених/број незапослених плус број запослених);
- недовољном бригом о дјеци и положајем жена у друштву, непоштовањем уговора о раду од послодаваца, недостатком правне заштите и предвидљивошћу судских пресуда.

Дјечја заштита, боље рећи њен фонд, такође је у проблемима због плаћене неспособности јер се дугује по основу рефундације плата за вријеме трудничког боловања, а уз све то накнаде за рођено дијете (дјечји додатак) на веома су ниском нивоу. Поред осталих фактора, то за посљедицу има лоше показатеље природног прираштаја што се показује и на смањењу бро-

ја уписаних првачића у основне школе гдје се из године у годину тај број смањује, тако да се претходне године свео на њих 10.350.

Чини се интересантним указати на позитивне примјере земаља које су успјеле повећати природни прираштај. С тог становишта примјер Русије је посебно упечатљив јер је предсједник Путин првог дана након повратка у Кремљ (7. маја 2012) донио тзв. мајске указе. Ријеч је о 11 докумената, државних ресорних стратегија које се тичу социјалне заштите, образовања, здравства, државне управе и дугорочне економске политике. Посљедњи, 11. указ, број 606 је под називом „О мјерама за реализацију демографске политике Руске Федерације”. Наиме, још 2010, након 15 година пада, Русија је први пут од деведесетих година прошлог вијека, када је годишње „губила” и до милион становника, забиљежила пораст њиховог броја, превасходно захваљујући непрестаном приливу имиграната, претежно етничких Руса и осталих грађана из бивших совјетских република. Тек 2012. године дошло је до позитивног природног прираштаја гдје је број рођених премашио за 5.000 број умрлих. У 2014. години број становника Русије је свакодневно растао просјечно за 185 дјецe. У Указу 606 наводи се да би до 2018. године збирни коефицијент наталитета по једној жени требало подићи на 1,75 дјетета. Овај циљ је почео да се остварује, иако је и он недовољан за просту репродукцију становништва, за што је неопходно више од два дјетета.

Указом је предвиђено да сваки регион Русије из свог буџета финансира тзв. дјечји минималац који је износио око 200 евра, мјесечну новчану помоћ породици за треће и свако сљедеће дијете, све до навршене треће године. За жене је предвиђено обавезно породилско одсуство у трајању просјечно шест мјесеци и за то вријеме послодавац исплаћује зараду коју потом рефундира из државног буџета. Постоји могућност и додатног одсуства за подизање дјетета у укупном трајању до три године од чега им се једна и по година рачуна у непрекидни радни стаж. У овом периоду Руска Федерација из Фонда социјалног осигурања исплаћује накнаду и пензијско и социјално осигурање родитеља што, дакле, не пада на терет послодавца. Поред подизања наталитета ради се и на паду морталитета и настоји да се разним мјерама животни вијек у просјеку повећа са 72 на 74 године. Мјере се односе на побољшање квалитета медицинских услуга и превенције оболијевања. Лоши показатељи природног прираштаја у Републици Српској су посљедица и лоше економске ситуације у земљи, све већег броја незапослених, дуго чекање на запослење и губљење перспективе останка на овим просторима.

Подаци Фонда дјечјије заштите Републике Српске од 2002. до 2013. године показују да је од различитих нивоа власти у Републици Српској било трансфера у „Фонд за треће и четврто дијете”, „Стоп бијелој кући”, „Дјечјија недјеља 2011.” и слично. Ријеч је о предузимању низа краткорочних и дуго-

рочних мјера за побољшање природног прираштаја. Међутим, за значајније поправљање положаја ове популационе групе неопходне су и друге мјере у области пореске политике које би биле у функцији јачања привредних активности, повећања броја запослених и по том основу повећања социјалне стабилности у Републици. При томе треба имати у виду разлике између краткорочних и дугорочних ефеката вођења пореске политике. Важност благовремене спознаје разлике између краткорочних и дугорочних ефеката је „због кратковидости коју држава и политичари често испољавају” (Stiglic, 2004). Јер, рецимо, шта ако земља у транзицији којој недостају инвестиције уведе порез на дивиденду, као што је то учинила Република Српска, или пак порез на штедњу. То ће, према нашем мишљењу, дати евентуално краткорочни ефекат – повећање јавних прихода, али на дугом року уведени порез може, а најчешће се и дешава, обесхрабрити инвеститоре да улажу свој капитал у та подручја. Таква ситуација ће проузроковати смањење тражње за радном снагом, што ће смањити фонд плата, а то ће се даље негативно репродуковати на пуњење фонда пензијско-инвалидског и здравственог осигурања, те осигурања од незапослености и дјечје заштите. Ако се томе дода прегломазни бирократски државни апарат (заједно са локалним заједницама) и још присутан висок проценат стварања бруто домаћег производа у сивој економији, онда је мало вјероватно да овако слабашна и некурентна привреда све то може издржати. Ситуација да већ дуже вријеме више трошимо него што зарађујемо, неминовно указује да рјешења треба тражити и на другој страни – у смањењу јавне потрошње. Међутим, очигледно Република Српска у овом тренутку нема могућности за то смањење. То поготову што су многи од тих фондова у дефициту и платежној неспособности, а ни радно законодавство не иде им на руку повлачењем резова у државној администрацији и јавним предузећима, а све то вуче нас у лавиринт незнања. Било како било, сад или касније када ће се стање и односи у привреди и друштву још усложити, схватићемо да држава није банкомат из кога се могу црпити ресурси како се коме прохтије. Благовремено схватање ове поруке можда би могло бити подстицај за преоријентацију пореске политике ка дугорочним интересима Републике Српске.

Закључак

Многе земље, а нарочито мале отворене економије, остваривањем стратегије реиндустријализације настоје изаћи из кризног стања. Међутим, једна од најкрупнијих баријера за излазак из кризе земаља западног Балкана су њихов лош имиџ у међународним оквирима и актуелни политички и идеолошки процеси на глобалном плану, Блиском и Средњем истоку, Укра-

јини и слично, али и између земаља у региону. Други, не мањи значај имају неуспјешна привредна транзиција ових земаља и још увијек крхке и неефикасне институције наше државе и држава у цјелини.

Реиндустријализација у Босни и Херцеговини и Републици Српској условљена је макроекономском стабилношћу која је услов без којег нема остваривања стратегије реиндустријализације. Други, не мањи значај има инсуфицијенција јавних финансија које не успијевају да удовоље захтјевима и потребама нараслог јавног сектора: систем пензионог одигурања, здравственог система и система дјечје заштите.

Циљ неутралисања ових баријера очигледно не би требао бити смањење достигнутог нивоа јавне потрошње већ повећање бруто домаћег производа. Парадоксално је да државни и јавни сектор привреде, који би требао највише да доприноси расту бруто домаћег производа, још увијек има лоше перформансе, а уз то је и веома рањив. С друге стране, неопходно је да се храбро уђе у реформу државне администрације коју такође карактерише кадровски парадокс – превише непотребних и недовољно способних стручњака, што је посљедица партијског запошљавања, а цијену за то плаћамо сви ми.

Због свега наведеног, реиндустријализација у Босни и Херцеговини, па тиме и у Републици Српској, допринијела би повећању бруто домаћег производа и на тај начин учинила живот на овим просторима бар деонеке економски стабилнијим а уз то обезбједила би и свеопшту сигурност грађана у нашој републици како би се донеке смањило одлив наших младих стручњака чији је садашњи излаз, нажалост, једино у иностранству.

Литература

- Васиљевић М. (2012), *Закони и привреда*, VII Симпозијум о корпоративном управљању, Финрар, Бања Врућица.
- Лопандић Д. (2007). *Реформа Европске уније, Западни Балкан и Србија*, ЕСПД.
- Јурчић Љ. и Војнић Д. (2010). *Тридесетогодишња стајнација у свијету наше нове економске њовјешти – радикална њромјена економске њолијшке и модела развоја Хрватске на њушу у Европску унију*, Хрватско друштво економиста, Опатија.
- Маџар Љ (2011). *Искушења економске њолијшке у Србији*, Службени гласник Србије, Београд.
- Микеревић Д. (2010). *Стразијешки финансијски менаџмент*, Економски факултет и Финрар, Бања Лука.
- Прашникар Ј. (2014). *Глобализација и национална држава*, IX Симпозијум о корпоративном управљању, Финрар, Бања Врућица, 2014.
- Ракоњац Антић Т. (2012). *Пензијско и здравствено осигурање*, Економски факултет Београд.

- Статистички годишњак Републике Српске (2014). Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука.
- Статистички годишњак СФРЈ, (1991). Савезни завод за статистику СФРЈ, Београд.
- Stiglic E.J.(2004). *Економија јавног сектора*, Економски факултет Београд.
- Стојанов Д. (д.г.). *Економска криза и криза економске знаности*, Економски факултет Свеучилишта у Риједи.
- Томаш Р.(2012). *Ограничене могућности прилагођавања економије Босне и Херцеговине својим пријлисцима економске кризе*, Acta Economica број: 17, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци (9-33).